

Geopolitics and the Manifestations of Strategic Rivalry between Iran and Pakistan over Afghanistan (2001-2022)

Ebrahim Taheri ¹

1. *Corresponding Author*, Assistant Professor of Political Science, Yazd University, Yazd, Iran. E-mail: etaheri@yazd.ac.ir

Article Info

Article Type:

Research Article

Keywords:

Afghanistan,
Foreign Policy,
Geostrategy,
Geopolitics.

Article history:

Received June 10, 2023
Received in revised form
October 04, 2023
Accepted November 12,
2023
Published Online
December 20, 2023

ABSTRACT

Iran and Pakistan's foreign policies toward Afghanistan are significantly influenced by the geopolitics of this country. As a result, the research question will be: how has Geopolitics influenced Iran's and Pakistan's foreign policies toward Afghanistan between 2001 and 2022? From the Geopolitics perspective, Pakistan, concerned about India's control over its strategic depth after the Taliban's removal at 2001. Iran, attempted to reduce the influence of its international adversary, the United States of America, in Afghanistan. It was natural that the competition of geostrategy entered other fields, including geoeconomics, in which Pakistan, in the form of a "greater Central Asia" concept, and Iran, in the form of a "North-South Corridor", were trying to connect Afghanistan to the outside world. In terms of geoculture, both countries tried to increase their influence by supporting Afghan groups. This research uses the comparative qualitative analysis method. The purpose of the research is to investigate the role of geopolitics on the foreign policy of Iran and Pakistan towards Afghanistan from 2001 to 2021.

Cite this Article: Taheri, E. (2023). Geopolitics and the Manifestations of Strategic Rivalry between Iran and Pakistan over Afghanistan (2001-2022). *World Politics*, 12(3), 113-134
doi: 10.22124/wp.2023.24328.3179

© Author(s)

Publisher: University of Guilan

DOI: 10.22124/wp.2023.24328.3179

1. Introduction

Nations' foreign policy fluctuates over time and is influenced by various factors. Political geography is a variable that can alter the direction and objectives of a country's foreign policy toward the rest of the world. Afghanistan is located in southwest Asia and possesses unique geographical characteristics. Consequently, it appears that the majority of changes in Afghanistan are anchored in its political geography, which has allowed nearby countries and even nations around the world to influence its political system. Iran and Pakistan, as two notable neighbors of Afghanistan, have always sought to influence the political context of this country. And perhaps this is why, despite the differences in how former Afghan presidents *Hamid Karzai* and *Ashraf Ghani Ahmadzai* defined their foreign policies, nobody disagrees that both of them viewed Iran and Pakistan as their most important neighbors. Iran and Pakistan's foreign policies toward Afghanistan are significantly influenced by the political geography of this country. As a result, the research question will be: how has political geography influenced Iran's and Pakistan's foreign policies toward Afghanistan between 2001 and 2022?

2. Theoretical Framework

In light of Sir Halford Mackinder's "heartland theory" and Karl Haushofer's "living space theory", academicians paid more attention to the significance of political geography in the twentieth century. Although there are many definitions of political geography, it can be argued that understanding political geography requires comprehension of the mutual influence of geography and politics. Therefore, dimensions of political geography make sense as a result of the interaction between power, geography, and territoriality (Kaviyani Rad, 2015: 543). In contemporary political science, political geography is comprised of geopolitical, geoeconomic, and geocultural factors that influence the foreign policy of countries.

3. Methodology

The present study employs a qualitative comparative analysis method. The data has been gathered from library sources. A comparative approach is used to attain the research's objectives, with an emphasis on the geopolitical, geoeconomic, and geocultural factors that shape Iran's and Pakistan's foreign policy.

4. Results and Discussion

With their geopolitical, geoeconomic, and geocultural capabilities, Iran and Pakistan have always sought to attain their foreign policy objectives in Afghanistan. Pakistan, concerned about India's control over its strategic depth after the *Taliban's* removal, has concentrated all of its efforts on this issue. Iran, which no longer faced the *Taliban* as an ideological adversary, attempted to reduce the influence of its international adversary, the United States of America, in Afghanistan. It is noteworthy that geopolitical competition led to other categories, such as geoeconomics, in which the two countries sought to use Afghanistan's landlocked status to further their foreign policy objectives. Pakistan, under the pretense of “Greater South Asia”, and Iran, in an effort to connect Afghanistan via *Chābahār*, were operating in accordance with their respective objectives. In this regard, China was allied with Pakistan, while India sided with Iran. The final sphere of influence of the two nations in Afghanistan was the geocultural influence. Both countries sought to accomplish their goals by supporting Afghanistan groups with political influence.

5. Conclusion

Political geography is an essential factor in all countries' foreign policy. Iran and Pakistan were both competing in various spheres in Afghanistan. In this context, Iran was geopolitically concerned about America's actions against it and was attempting to provide grounds for America's exit from this country. Meanwhile, Pakistan was more concerned about India's strategic depth, so it utilized all of its resources to minimize this country's influence in Afghanistan. Pakistan was attempting to preserve its crucial position in linking Afghanistan to the world outside by using the capabilities of Karachi port and the “Greater South Asia” plan, while Iran, together with India, was aiming at supporting Afghanistan through *Chābahār* port. From a geocultural standpoint, it seemed that Iran was attempting to influence the Afghan government via political parties under its control, while Pakistan was trying to bring extremist groups opposing the government to the peace negotiations in Afghanistan.

سیاست جهانی

شاپا چاپی: ۲۳۸۳-۰۱۳۳
شاپا الکترونیکی: ۴۸۹۹-۴۵۳۸

Homepage: <https://interpolitics.guilan.ac.ir/>

ژئوپلیتیک و جلوه های رقابت استراتژیک بین ایران و پاکستان در افغانستان (۲۰۲۱-۲۰۰۱)

ابراهیم طاهری^۱*

۱. نویسنده مسئول، استادیار علوم سیاسی، دانشکده حقوق، علوم سیاسی و تاریخ دانشگاه یزد، یزد، ایران. رایانامه:

etaheri@yazd.ac.ir

چکیده	درباره مقاله
سیاست خارجی ایران و پاکستان نسبت به افغانستان تاحدود زیادی تحت تأثیر ژئوپلیتیک این کشور قرار دارد. سوال پژوهش این است که چگونه ژئوپلیتیک بر سیاست خارجی ایران و پاکستان نسبت به افغانستان در دوره زمانی ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۲ م اثرگذار بوده است. در پاسخ می توان مطرح کرد با لحاظ مؤلفه ژئواستراتژی، پاکستان در پی محدود کردن نفوذ هند بعد از کنار رفتن طالبان در ۲۰۰۱ م بود و ایران تلاش می کرد نفوذ رقیب بین المللی اش امریکا در افغانستان را به حداقل برساند. طبیعی بود که رقابت در زمینه ژئواستراتژی، وارد دیگر حوزه ها از جمله ژئواکونومی شود که در قالب آن پاکستان در قالب انگاره «آسیای مرکزی بزرگتر»، و ایران در قالب «کریدور شمال - جنوب» تلاش می کردند افغانستان را به جهان بیرون وصل کنند. از نظر ژئوکالچری هر دو کشور تلاش می کردند با حمایت از گروه های افغانستانی بر نفوذ خویش بیفزایند. روش پژوهش مورد استفاده از نوع تحلیل مقایسه ای کیفی است. هدف این پژوهش بررسی نقش ژئوپلیتیک بر سیاست خارجی ایران و پاکستان نسبت به افغانستان در دوره زمانی ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۱ می باشد.	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>کلیدواژه ها: افغانستان، سیاست خارجی، ژئوپلیتیک، ژئواستراتژی.</p> <p>تاریخچه مقاله تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۲۰ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۷/۱۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۲۱ تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۹/۲۹</p>

استناد به این مقاله: طاهری، ابراهیم. (۱۴۰۲). ژئوپلیتیک و جلوه های رقابت استراتژیک بین ایران و پاکستان در افغانستان (۲۰۲۱-۲۰۰۱).

سیاست جهانی، ۱۲(۳)، ۱۳۴-۱۱۳. doi: 10.22124/wp.2023.24328.3179

© نویسنده (گان)

ناشر: دانشگاه گیلان

متغیر ژئوپلیتیک می‌تواند باعث تغییر جهت و هدف سیاست خارجی کشورها نسبت به جهان بیرون شود. افغانستان یکی از کشورهایی است که در جنوب آسیا واقع شده و دارای ویژگی‌های ژئوپلیتیکی خاصی است. در نتیجه به‌نظر می‌رسد که ریشه بسیاری از تحولات افغانستان بخاطر ویژگی خاص ژئوپلیتیک این کشور باشد که باعث می‌شود کشورهای پیرامونی و حتی بین‌المللی تلاش کنند در نظام سیاسی آن نفوذ کنند. ایران و پاکستان به عنوان دو همسایه بلافصل و بزرگ افغانستان در تلاش برای پیگیری اهداف سیاست خارجی خود در این کشور هستند. همین امر هم باعث شده پژوهشگران مختلف توجه خود را به سیاست خارجی دو کشور نسبت به کابل معطوف کنند. با وجود این بایستی خاطر نشان کرد که تاکنون پژوهشی که به صورت مستقل و با لحاظ عنصر ژئوپلیتیک به سیاست خارجی ایران و پاکستان نسبت به افغانستان توجه کند صورت پذیرفته است. اگرچه پژوهش‌هایی به صورت پراکنده به رقابت ایران و پاکستان در این کشور پرداخته‌اند. برای مثال، مرتضوی امامی زواره (۲۰۱۹)، اکبرزاده (۲۰۱۴)، برزگر (۲۰۱۴) و میلانی (۲۰۰۶) به بررسی کلی و توصیفی سیاست خارجی ایران بدون توجه به متغیر خاصی نسبت به افغانستان پرداخته‌اند. موسوی و قنبری (۱۳۹۹)، به بررسی قدرت نرم ایران در افغانستان پرداخته‌اند که البته بی‌ارتباط با عنصر ژئوکالچر و هویت تمدنی نیست. اختیاری امیری (۱۴۰۰) و کریمی فر (۱۴۰۰)، به بررسی سیاست خارجی ایران نسبت به افغانستان با تمرکز بر عنصر طالبان پرداخته‌اند. نکته قابل توجه در مورد همه این پژوهش‌ها آن است که بدون توجه به ملاحظات ژئوپلیتیک، صرفاً به صورت توصیفی به بررسی کلی سیاست خارجی ایران نسبت به افغانستان پرداخته‌اند. در ارتباط با سیاست خارجی پاکستان نسبت به افغانستان نیز پژوهشگرانی همچون جاوید (۲۰۲۰)، کورتیس (۲۰۱۶)، واگنر (۲۰۱۰)، کول (۲۰۰۹) و شاه (۲۰۰۰)، به صورت عمومی به این موضوع توجه کرده‌اند. نویسندگان در پژوهش‌های مربوط به پاکستان نیز همچون پژوهش‌های انجام شده در مورد سیاست خارجی ایران، با رویکرد توصیفی و بدون در نظر گرفتن متغیر خاصی در این زمینه اقدام کرده‌اند. با وجود این، پژوهش انجام شده توسط محمدی پور، مدرس و خدافللی پور (۲۰۲۰)، با لحاظ عنصر فرهنگ استراتژیک به اهمیت نقش ارتش در سیاست خارجی پاکستان به ویژه در ارتباط با دو کشور افغانستان و هند توجه کرده است. در میان همه پژوهش‌های انجام شده در این رابطه، تنها پژوهشی که به صورت هم‌زمان به سیاست خارجی ایران و پاکستان نسبت به افغانستان توجه کرده توسط ایگنتیف (۲۰۱۴)، صورت پذیرفته است. نویسنده در این رابطه توجه ویژه‌ای به مواد مخدر، پناهندگان

و تجارت دارد اما همچون پژوهش‌های پیشین از نقش عنصر ژئوپلیتیک غفلت ورزیده است. همچون کورتیس که باور دارد کابل به صورت تاریخی به دو همسایه بزرگ خود یعنی تهران و اسلام آباد متکی است و این امر منجر به رقابت میان دو کشور برای نفوذ در این کابل شده است، نویسنده این پژوهش نیز بر این اعتقاد است علی‌رغم همه اختلاف تفسیرهایی که در ارتباط با راهبرد سیاست خارجی حامد کرزی و محمد اشرف غنی احمدزی به عنوان روسای جمهور سابق این کشور وجود دارد اما در اینکه هر دو شخص به تهران و اسلام آباد به عنوان همسایگان کلیدی و اثرگذار در امور منطقه ای نگاه می‌کردند شکی نباشد. بنابراین می‌توان مدعی شد ژئوپلیتیک افغانستان یکی از متغیرهای کلیدی اثرگذار بر سیاست خارجی ایران و پاکستان نسبت به این کشور بوده است که تاکنون در هیچ پژوهشی به صورت مستقل مورد توجه واقع نشده است. در نتیجه سوال پژوهش این است که چگونه عنصر ژئوپلیتیک بر سیاست خارجی ایران و پاکستان نسبت به افغانستان در دوره زمانی ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۱ اثرگذار بوده است. در پاسخ می‌توان مطرح کرد ژئوپلیتیک در قالب‌هایی همچون ژئواستراتژی یعنی نقش ایران و پاکستان به‌عنوان موازنه بخش در برابر همدیگر و تهدید انگاری هند از سوی کراچی و تهدید انگاری امریکا از سوی تهران برای حضور در افغانستان، ژئواکونومی بخاطر محصور در خشکی بودن افغانستان و تلاش دو کشور در جهت پیوند آن به جهان بیرون و ژئوکالچر یعنی ملاحظات مربوط به گروه‌های قومی - مذهبی نزدیک به ایران و پاکستان بر سیاست خارجی دو کشور نسبت به کابل اثرگذار بوده است. برای دست‌یابی به اهداف پژوهش، در بخش اول رهیافت نظری در قالب ژئوپلیتیک با تأکید بر افغانستان مورد توجه است، بخش دوم به تقابل در زمینه ژئواستراتژی میان ایران و پاکستان در افغانستان در دوره زمانی ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۲ اشاره خواهد شد، بخش سوم به بررسی بهره‌گیری از ظرفیت‌های ژئواکونومیک توسط ایران و پاکستان برای تحقق ژئواستراتژی خویش در افغانستان توجه می‌کند، بخش چهارم به چگونگی بهره‌گیری از ظرفیت‌های ژئوکالچری برای تحقق ژئواستراتژی در افغانستان توسط ایران و پاکستان می‌پردازد. در آخر نیز نتیجه‌گیری و ارائه منابع خواهد بود.

۱. رهیافت نظری: ژئوپلیتیک با تأکید بر افغانستان

در قرن بیستم با اندیشه‌های سر هارفورد مکیندر در قالب نظریه قلب زمین و همچنین نظریه فضای حیاتی هوس هوفر، اهمیت جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک در محافل آکادمیک مورد توجه بیشتری واقع شد (Kavyani Rad, 2015: 543). با وجود این سابقه طولانی اما تاکنون تعریف دقیقی از این مفهوم که مورد توافق همگان باشد صورت‌نپذیرفته است. گفته می‌شود موضوع ژئوپلیتیک مربوط به روابط متقابل

بین جغرافیا، سیاست و قدرت است. در این تعریف، جغرافیا در سه حوزه فضا، محیط و انسان، سیاست در ابعاد ایدئولوژی، ساختارها و سیستمهای سیاسی و قدرت در سه سطح محلی، منطقه ای و بین المللی مورد توجه قرار می گیرد (Hafez Nia, 2000: 75-85). از منظرگاه معرفت شناسانه نیز، ژئوپلیتیک از برقراری نسبت میان سه واقعیت عینی یعنی منبع جغرافیایی، وجود حداقل دو بازیگر و وجود رابطه تعامل، تقابل، رقابت، سلطه و نفوذ میان کنشگران ساخته می شود (Vathiq and Et al, 2016: 80). بنظر می رسد ژئوپلیتیک از ماهیت سخت نظامی خود خارج شده و تحت تأثیر تحولات جدید با محوریت ژئواکونومی بر اقتصاد به عنوان ابزار رقابت تاکید دارد؛ گفته شده برای اولین بار ادوارد لوتواک توجهات را از عنصر ژئوپلیتیک به عنصر ژئواکونومی معطوف کرد (Vesey, 2016: 108-107). در این رویکرد بر جنبه هایی از اقتصاد توجه می شود که عمدتاً با جغرافیا پیوند دارد. در نتیجه از ابزارهایی همچون سیاست های تجاری، سیاست سرمایه گذاری، تحریم های اقتصادی، سایبر، کمک های اقتصادی، سیاست پولی و مالی، سیاست های ملی حاکم بر انرژی و کالاها بهره گرفته می شود (Mokhtari Heshi, 2018: 57). همچنان که بعد فرهنگی ژئوپلیتیک، ژئوکالچر نامیده می شود؛ در این رویکرد تلاش می شود نقش و اهمیت فرهنگ در مناسبات سیاسی مورد واکاوی قرار گیرد. در بحث فرهنگ و ارتباط آن با ژئوپلیتیک از سه عنصر زبان، قومیت و مذهب سخن به میان می آید (Amiri and Fallahnejad, 2018: 63-65; Huntington, 1993:30-35).

در نتیجه حاکمیت این رویکرد، گفتمان ژئوپلیتیکی جای خود را به گفتمان ژئوکالچری داده است (Bai, 2013: 143)، به گونه ای که ساختار و فرایند قدرت فرهنگی، در مقیاسی به وسعت کره زمین، به صورت سلسله مراتبی و منطبق بر نواحی جغرافیایی گسترده شده است (Fathi, 2020: 87). همانطوری که با اهمیت عناصر اقتصاد و فرهنگ بر ژئواکونومی و ژئوکالچر توجه شده است از وقتی که بحران های آبی در نتیجه خشکسالی ها و بهره برداری های بی رویه برجسته شده آب تحت عنوان هیدروپلیتیک به یک موضوع ژئوپلیتیکی تبدیل شده است؛ در این رویکرد به کنش های سیاسی با لحاظ نقش مولفه آب نگریسته می شود (Gol Kerami and Kaviani Rad, 2017: 113). در نتیجه برتری در دسترسی به منابع آبی مشترک میان کشورها، منجر به برتری ژئوپلیتیکی در برابر دیگران می شود (Hafez Nia, 2006: 1). بنابراین آب به منبع رقابت و تنش های ژئوپلیتیک میان کشورها تبدیل شده است (Asadollahi and Zaki, 2020:2) و کشورهایی که به آب دسترسی دارند تلاش می کنند از این عنصر به عنوان ابزار کنترل سیاسی در ارتباط با رقبایشان استفاده کنند (Bahrami

61: Jaf and Et al, 2023). علاوه بر این، در قالب ژئوپلیتیک از قلمروهای ژئواستراتژیک و ژئواستراتژی های برگرفته از این قلمروها سخن گفته می شود که بنظر محل تلاقی منافع کنشگران است و با افزایش و کاهش قدرت آنها به ویژه با منافع قدرت های بزرگ در ارتباط است (Kamran and Bai, 2007: 67). در این قالب بر روی جنبه های سیاسی و نظامی عوامل جغرافیایی و اهمیت آنها در افزایش قدرت دولت ها تأکید می شود (Yazdan Panah Daro and Et al, 2019, 94). در واقع در قالب ژئواستراتژی ها تلاش می شود بین استراتژی و محیط جغرافیایی ارتباط برقرار شود و از این طریق از اهداف استراتژیک محافظت شود (Tabatabai and Hosseini, 2019: 116).

از نظر ژئوپلیتیکی، افغانستان در مجاوت منطقه حساس و راهبردی آسیای مرکزی قرار داد، از یک سو به شبه قاره هند و از سوی دیگر به کشورهای معروف آسیای مرکزی و جمهوری خلق چین و نیز از سمت دیگر به آسیای غربی و خاورمیانه ارتباط دارد (Bakhsh Rais, 2006: 905). این موقعیت ویژه باعث شده در طول تاریخ محل برخورد استراتژی دولت های ایرانی، دولت حاکم بر هندوستان و همچنین دولت روسی باشد (McLachlan, 1997: 82). به همین خاطر در قرن ۱۹ در قالب بازی بزرگ، افغانستان به عنوان یک دولت حائل مورد توجه دو امپراطوری های تزاری و بریتانیا برای تحت کنترل در آوردن شبه قاره واقع شد (Ataie 2010: 2). این وضعیت تاریخی در حالی پیش آمده که افغانستان از نظر ژئواکونومیک، محصور در خشکی است. در نتیجه کابل برای دسترسی به جهان بیرون با هدف تجارت، صادرات و همچنین خروج از انزوای سیاسی وابسته به همسایگان اش است. همسایگان این کشور شامل ایران، ازبکستان، تاجیکستان، چین، پاکستان و ترکمنستان است (Shoab Rahim, 2018: 39; price, 2015). به همین خاطر جز از طریق خاک این کشورها نمی تواند به جهان بیرون دسترسی پیدا کند. مضاف بر این، کشورهای تاجیکستان، ازبکستان و ترکمنستان خود محصور در خشکی هستند. در نتیجه افغانستان برای دسترسی به جهان بیرون می تواند صرفا از خاک سه کشور دیگر یعنی ایران، پاکستان و چین استفاده کند. همین مسئله بر توسعه سیاسی - اقتصادی این کشور نیز اثر گذاشته است (Gopalakrishnan, 1980:2).

آنچه وضعیت افغانستان را خاص تر می کند و باعث تلاش برای نفوذ در این کشور می شود به ویژگی های ژئوکالچری آن بر می گردد که با جمعیتی حدود ۴۰،۰۹۹،۴۶۲ نفر (World Bank, 2023)، موزاییکی از اقوام و مذاهب را در خود جای داده است (Schetter, 2005; Shahrani, 2002; Uruzgani, 2011). چهار گروه مهم قومی در این کشور زندگی می کنند که شامل پشتون ها، تاجیک ها، ازبک ها و هزاره

ها می شود (Dubow, 2009). البته گروه‌های دیگر قومی نیز در این کشور زندگی می کنند که شامل بلوچ ها و ترکمن ها می شود. پشتون ها خود را به عنوان بنیانگذاران افغانستان مستقل در نظر می گیرند، آنها سنی هستند و گفته می شود بیش از ۴۲ درصد از جمعیت این کشور را دارا هستند. تاجیک ها که بیش از ۲۷ درصد از جمعیت این کشور را تشکیل می دهند دارای ریشه های فارسی و سنی مذهب هستند، آنها به زبان دری فارسی صحبت می کنند. حضورشان در پایتخت و دیگر شهرها و نواحی شمال شرقی در نزدیکی جمهوری تاجیکستان باعث می شود این گروه قومی به عنوان محل نفوذ ژئوکالچری قدرت‌های منطقه ای مورد توجه واقع شوند که البته همراه با میل آنها برای ایفای نقش در قدرت سیاسی است. هزاره ها به عنوان سومین گروه قومی دارای مذهب شیعه در مرکز این کشور قرار دارند و به فارسی صحبت می کنند. این گروه حدوداً ۹ درصد از جمعیت افغانستان را تشکیل می دهند. و در نهایت بایستی گفت ازبک ها و ترکمن ها با ریشه ای ترکی به ترتیب ۹ و ۳ درصد از جمعیت این کشور را تشکیل می دهند. آنها در منطقه شمال در نزدیکی جمهوری های ازبکستان و ترکمنستان قرار دارند. همه گروه‌های قومی در محل های نزدیک به مرز، منهای هزاره ها قرار دارند. همین امر نیز باعث می شود قدرت های منطقه ای و کشورهای همسایه تلاش کنند در این افغانستان از این طریق نفوذ کنند (Miguel Angel Ballesteros, 2011: 7-9).

۲. **تقابل در زمینه ژئواستراتژی میان ایران و پاکستان در افغانستان در دوره زمانی ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۲**

ویژگی های خاص افغانستان از جمله ژئوپلیتیک خاص آن باعث می شود که دو همسایه منطقه ای و بزرگ آن یعنی ایران و پاکستان به کنشگران کلیدی در سیاست خارجی این کشور تبدیل شوند. در این دوره از نظر ژئوپلیتیک بنظر می رسد که با شکست طالبان در افغانستان در دوره بعد از حمله امریکا به این کشور، تغییرات زیادی در محیط سیاسی و امنیت منطقه ای پاکستان به وجود آمده بود. در واقع پاکستان با خشنودی، دستیابی رژیم طالبان به کرسی قدرت در افغانستان تا قبل از ۲۰۰۱ میلادی را به عنوان دستاوردی سیاسی - امنیتی برای خویش درک می کرد که هم می توانست میل اسلام آباد برای داشتن یک عمق راهبردی در کابل را محقق سازد و هم اینکه مطمئن باشد رژیم طالبان بر علیه این کشور دست به اقدامی غیرقابل کنترل نمی زند (Javaied, 2016: 142). در واقع پاکستان که سالها تلاش کرده بود از طریق یک حکومت طرفدار خویش در افغانستان عمق راهبردی خود در این کشور را حفظ کند با چالش جدیدی به نام دولت دمکراتیکی روبرو شده بود که بنظر بخشی از عمق راهبردی را در اختیار

دهلی نو قرار می داد. در نتیجه بنظر از نظر پاکستانی ها، حضور هند در این کشور تبدیل به یک تهدید امنیتی جدی شده بود. از نظر اسلام آباد، دهلی نو آمده بود که در افغانستان بر علیه پاکستان دست به اقدام زند تا مانع از حمایت این کشور از گروههایی شوند که می توانند به هند آسیب وارد کنند. به علاوه آنچه باعث می شد که هند تلاش کند در افغانستان نفوذ موثری داشته باشد در کنار جلوگیری از تبدیل شدن کابل به مرکز تروریستی، دکترین گوجرال (Gujral Doctrine)، بود؛ در قالب این دکترین، هند به عنوان یک قدرت مسلط در منطقه آسیای جنوبی، وظیفه حمایت و تقویت همسایگانش را بدون هیچگونه انتظاری بایستی انجام دهد؛ همانطوری که شوروی قبل از این در قبال متحدین اش انجام می داد (Javaid, 2016: 142-143). در نتیجه بخش عمده راهبرد سیاست خارجی پاکستان در این دوره معطوف به جلوگیری از نفوذ هندوستان در عمق راهبردی اش شده بود. در واقع پاکستان با حمله امریکا به افغانستان دچار یک شوک جدید شد. چرا که این کشور نه تنها بایستی اجازه می داد از خاک این کشور برای مقابله با طالبان اقدام شود که همچنین می بایست از حمایت متحد سابق خویش دست کشد. رژیم تحت حمایت اتحاد شمال با همکاری امریکا در افغانستان قدرت را به دست گرفته بود. عمق راهبردی پاکستان تقریباً نابود و نفوذ هندوستان در افغانستان بعد از ۲۰۰۱ م رو به افزایش بود (Ahmed & Bhatnagar, 2007).

به علاوه پاکستان تجربه بدتری همچون ورود در جنگ افغانها بر علیه مداخله شوروی به نفع امریکا را داشت. چرا که امریکا بعد از دست یابی به اهداف دلخواه اش یعنی مجبور کردن نیروهای شوروی به عقب نشینی از شوروی، منطقه را به خاطر اهداف راهبردی و متنوع خویش و درگیری ها در جبهه بین المللی ترک کرده بود، بدون اینکه هیچگونه کمکی به بازسازی مناطق جنگی نماید. امریکا دیگر منفعت سابق در کابل را برای خود متصور نبود و با حمله عراق به کویت در ۱۹۹۰ میلادی، افغانستان در پایین ترین سطح اولویتی نظام بین الملل قرار گرفت (Schofield, 2008). تحلیل های دستگاه سیاست خارجی و وزات دفاع پاکستان نگرانی از رخ دادن چنین خلاء قدرتی در دوره بعد از خروج امریکا از صحنه جنگی افغانستان را نشان می داد. خلائتی که به وسیله هند به صورت کامل پر شده بود؛ به خصوص که این کشور تلاش می کرد نقش آشکاری را در افغانستان با میل شدید به کاهش نفوذ پاکستان انجام دهد. در نتیجه اگرچه بعد از حادثه یازده سپتامبر ۲۰۰۱، پرویز مشرف تحت تأثیر فشارهای جورج بوش مجبور به پیوستن به ائتلاف جهانی بر علیه ترور ایالات متحده امریکا و بمباران کردن مقرر طالبان شده بود اما همه تلاش پاکستان معطوف به کم کردن اثرات حضور هند در عمق راهبردی خویش یعنی افغانستان

شده بود. برای مثال هنگامی که در ۲۰۱۱ میلادی هند و افغانستان موافقت نامه همکاری های راهبردی را امضا کردند که به هندی ها اجازه می داد نیروهای نظامی افغان را آموزش دهند، این مسئله توسط اسلام آباد محکوم شد. به علاوه سرمایه گذاری های بیش از حد هندوستان در افغانستان حساسیت های پاکستان را در پی داشت چرا که از نظر اسلام آباد، دهلی از این طریق به دنبال افزایش عمق راهبردی خویش به ویژه با نگاه به جنگ های احتمالی آینده با این کشور بود (Pakistan Defence, 2015).

با وجود همه این ملاحظات، پاکستان از نظر سیاسی تلاش می کرد به گونه ای عمل کند که باعث رنجش خاطر افغانستانی ها نشود. به همین خاطر به صورت کاملاً فعالی در فرایند بازسازی کابل مشارکت می کرد و بنظر می رسید که همزمان از گروههایی از طالبان در درون خاک خویش میزبانی می کرد. گرچه اختلافاتی نیز میان دو کشور در این رابطه وجود داشت. به همین خاطر در فرصت های مختلف از یکدیگر انتقاد می کردند. افزایش خشونت های طالبان در هر دو کشور و حملات تروریستی فرامرزی از جمله این موضوعات بود. حامد کرزی خط دیوراند را به عنوان یک مرز بین المللی دائمی به رسمیت نمی شناخت و ادعا می کرد که موافقت نامه ۱۸۹۳ با گذشت ۱۰۰ سال منقضی شده است اما مقامات پاکستان بر عکس این مرز را نهایی و حل و فصل شده قلمداد می کردند. دو طرف درگیر برخوردهای جدی با استفاده از آتش توپخانه و اسلحه های سبک در طول مرزهای خویش می شدند. به همین خاطر بود که افغانستان مایل به ایجاد ففس در اطراف مرزهای دو طرف نبود چرا که از این طریق به اقدام پاکستان وجهه قانونی می داد (Javaid, 2016: 145).

برخلاف پاکستان، در مورد ایران اما بنظر وضعیت کاملاً متفاوت بود. به گونه ای که ایران دغدغه های پاکستان را نداشت، گرچه از حضور نیروهای غربی به ویژه در افغانستان به رهبری ناتو ناخرسند بود. برای تهران، افغانستان گرانیگاه استراتژی نگاه به شرق بود که از طریق آن به دنبال گسترش روابط مبتنی بر انرژی و اقتصاد با کشورهای آسیایی از جمله هند، چین و ژاپن بود. البته جمهوری اسلامی ایران تلاش می کرد در آسیای جنوبی و مرکزی صلح و امنیت برقرار باشد. کنار رفتن طالبان در افغانستان گرچه باعث شده بود که این کشور با دشمنی های طالبان روبرو نباشد اما بار دیگر نفوذ و حضور قدرت های بزرگ در افغانستان تبدیل به تهدیدی راهبردی و ژئواستراتژیک برای این کشور شده بود (Haji-Yousefi, 2012: 65). این امر را با حضور و نفوذ استعماری انگلیس در افغانستان برای ممانعت از دسترسی روسیه به هندوستان در قرن ۱۹ میلادی مقایسه کنید. در نتیجه حضور امریکا در این کشور به عنوان تهدیدی راهبردی برای امنیت تهران درک می شد. به خصوص که موافقت نامه همکاری راهبردی

میان دو کشور در سال ۲۰۱۲ به امضا رسیده بود. ایران به دنبال رویکردی جدید در سیاست خارجی خود برای تهدیدات ژئوپلیتیک برآمده از نفوذ قدرت های بزرگ به ویژه امریکا در حکومت بعد از طالبان بود. تهران گرچه اشغال افغانستان توسط امریکا و متحدین اش را بر نمی تابد همانطوری که اشغال افغانستان توسط شوروی را بر نمی تابد اما بنظر می رسد ناخرسند از کنار رفتن طالبان نیست. در ایران آلمان در ارتباط با مدل و الگوی رفتاری در افغانستان بعد از طالبان به ویژه تهدیدات موجود از ناحیه امریکا دو رویکرد وجود داشت؛ برخی به چشم فرصت به وضعیت جدید می نگرستند و برخی دیگر حضور نظامی امریکا پشت مرزهای شرقی ایران را یک تهدید جدی قلمداد می کردند (Tajik, 2004: 151). بنظر دولت ایران در ابتدا رویکرد اول را پذیرفت چرا که به سقوط طالبان به عنوان فرصت جدیدی برای خویش می نگرست که می توانست امنیت را در مرزهای شرقی اش از طریق شکل گیری یک دولت قوی و حذف ریشه های تهدید تامین کند. گفته می شد علاوه بر عقاید سلفی طالبان که به عنوان تهدیدی برای تلقی شیعه از اسلام در نظر گرفته می شد، پاکستان نفوذ زیادی بر طالبان داشت و همین امر باعث می شد که امکان احیای مجدد آنها و تهدیدات متصور از آن برای ایرانیان دور از ذهن نباشد، بنابراین تلاش می شد که بقایای آن از طریق حمایت از ساخت دولتی قوی برچیده شود. در نتیجه ایران آمادگی خود را برای کمک به امریکا در جهت تثبیت دولت بعد از طالبان اعلام می کرد. ایران موافقت کرد که مرزهای خود را برای جلوگیری از فرار اسامه بن لادن و اعضای القاعده ببندد؛ از متحدان شمالی خویش می خواست که با واشنگتن برای مقابله با طالبان همکاری کنند، و با حکومت پاکستان برای شکل دهی به یک حکومت فراگیر در افغانستان همکاری می کرد. بنابراین این مسائل حکایت از رویکرد همکاری جویانه ایران داشت. همچنین بعد از سقوط طالبان نیز در کنفرانس بن به صورت فعالانه شرکت داشت (Haji- Yusefi, 2016).

با وجود این جریان حوادث به گونه دیگری پیش رفت. قرار دادن ایران در محور شرارت در کنار کره شمالی و عراق، باعث شکل گیری این تلقی در ذهن ایرانیان شد که امریکا برای مقابله با القاعده رویه نرمش و سازش پذیری را در پیش گرفته است و هدف تغییر رژیم در ایران را در دستور کار دارد. به همین خاطر بود که از این زمان در کنار تلاش برای رژیم سازی و تثبیت نظام سیاسی جدید، تلاش می شد زمینه های خروج امریکا از افغانستان فراهم شود چرا که حضور نظامی امریکا در کنار مرزهای خود را به عنوان یک تهدید واقعی درک می کرد. از نظر تهران، حضور غربی ها در افغانستان می توانست به گسترش افراطی گری در ایران و کل منطقه کمک کند. به علاوه ایران آگاه بود که حضور نظامی امریکا

در افغانستان می تواند به عنوان بخشی از راهبرد واشنگتن برای تقویت حضور در مناطق حیاتی خویش از جمله آسیای مرکزی، جنوبی و خلیج فارس منجر شود و این امر هزینه های نظامی و امنیتی برای این کشور را در پی داشته باشد. ایرانی ها بر این باور بودند که سیاست های امریکا در افغانستان، تقاضاهای مشروع ایران برای بازسازی پیوندهای میان تهران و کابل را به تحلیل می برد. در نتیجه با نگرانی از تهران موافقت نامه مشارکت راهبردی افغانستان - امریکا که تلاش می شد از طریق آن چهارچوب همکاری میان دو کشور بعد از خروج امریکا از این کشور در ۲۰۱۶ را بازتعریف کند را نمی پذیرفت و مورد نقد قرار می داد. چرا که از نظر سیاستمداران در تهران، چنین موافقت نامه هایی برخلاف اصل بی طرفی در راهبرد سیاست خارجی افغانستان در آسیای جنوبی و مرکزی بود که منجر به سوء تفاهم در روابط میان دولت های منطقه ای می شد (Barzgar, 2014: 118).

بنابراین بنظر می رسد حضور ایران در افغانستان در این دوران از منظر ژئوپلیتیک با هدف ایجاد توازن در مقابل رقبای منطقه ای و فرامنطقه ای به ویژه امریکا بود. ایران تلاش می کرد میان خود و پاکستان و رقیب و دشمن بین المللی اش یعنی امریکا منطقه ای حائل ایجاد کند. شاید به همین خاطر بود که ایران تلاش می کرد حوزه نفوذ اقتصادی خود را در هرات گسترش دهد و یک منطقه حائل امنیتی برای خویش در افغانستان از طریق هرات ایجاد کند (Milani, 2006: 3). اقدام ایران گرچه با هدف موازنه بخشی در برابر رقبای اش تفسیر می شد اما از طرف افغانستان نیز بنظر با استقبال روبرو شده بود. افغانستان در این دوره زمانی تلاش کرد از طریق نزدیکی به ایران از وابستگی بیش از حد خود به قطب مخالف یعنی امریکا و پاکستان جلوگیری به عمل آورد. دو رئیس جمهور یعنی حامد کرزی و اشرف غنی همه تلاش خود را انجام دادند که نوعی موازنه را در روابط خارجی خود در نظام بین الملل برقرار کنند. بنابراین راهبرد کلی ایران برخلاف پاکستان که در مواجهه با هندوستان و حضور این کشور در افغانستان تعریف می شد در قالب تلاش برای مقابله با امریکا و نهایتاً خروج این کشور تعریف شده بود.

۳. بهره گیری از ظرفیت های ژئواکونومیک توسط ایران و پاکستان برای تحقق ژئواستراتژی خود در

افغانستان

افغانستان با جمعیتی در حدود ۴۰ میلیون نفر (World Bank, 2023)، به عنوان یک کشور محصور در خشکی و دارای قلمرویی کوهستانی در آسیای جنوب غربی قرار گرفته و شدیداً وابسته به پاکستان و

ایران (Shoab Rahim, 2018)، برای ترانزیت محصولات کشاورزی و سایر کالاهای ضروری از قبیل سوخت و بافتنی ها است. کابل قادر به توسعه ظرفیت هایش به طور کامل بدون همکاری نزدیک با همسایگان قدرت مند اش نیست (Bhatnagar & Shahab Ahmed, 2020: 60). در نتیجه به صورت تاریخی دو کشور تهران و اسلام آباد تلاش کرده اند جریان حوادث در این کشور را تحت کنترل خویش در آورند. پایتخت این کشور یعنی کابل در بخش شرقی در نزدیکی پاکستان قرار دارد؛ این در حالی است که بزرگترین شهر غربی یعنی هرات در نزدیکی ایران قرار دارد و این مسئله امکان دسترسی به دریای خزر را برای افغانستان فراهم می آورد و طبیعتاً مسیر مساعدتر و کوتاه تری برای واردات انرژی از ترکمنستان است. به همین ترتیب گفته می شود هرات باثبات ترین مرکز شهری و ایالتی افغانستان است که حدود ۲۰ درصد از درآمدهای مالیاتی دولت مرکزی را تامین می کند. سومین شهر بزرگ، مرکز جذاب برای توریست ها بخاطر برخورداری از معماری های سنتی پارسی، مسجد جامع قرن ۱۲ میلادی و مرکز باستانی که توسط اسکندر بزرگ ایجاد شده است می باشد. در ۸۱۶ کیلومتری کابل قرار دارد و جاده هایی که آنرا به پایتخت وصل می کنند زیرساختهای ضعیفی دارند، بنابراین طبیعی است که نقش هرات در تجارت با ایران و ترکمنستان خیلی با اهمیت باشد (Ignetief, 2014: 46).

ایران قصد داشت هرات را در قالب کریدور شمال - جنوب به بندر چابهار پیوند بزند. بنابراین تلاش کرد راه آهن خواف - هرات را تکمیل کند، چرا که به عنوان یک پروژه منطقه ای باعث گسترش همکاری ها میان ایران و افغانستان در دوره ریاست جمهوری محمد اشرف غنی احمدزی می شد. عملیات اجرایی این راه آهن توسط جمهوری اسلامی ایران و تحت تاثیر موافقت نامه سه جانبه میان ایران، افغانستان و هندوستان اجرایی شد. در واقع این پروژه دارای سه بخش عملیاتی بود که سه بخش آن توسط جمهوری اسلامی ایران تکمیل شد. این راه آهن بخشی از پروژه ای بزرگتر تحت عنوان کریدور راه آهن شرق به غرب است که چین و اروپا را از طریق ایران و افغانستان بهم متصل می کند. همچنین ایران و افغانستان یاداشت تفاهم همکاری با پنج کشور دیگر در مسیر این کریدور بزرگ را در دوره اشرف غنی امضا کردند (Fallahi, 2020).

همانطوری که در بالا نیز به صورت ضمنی اشاره شد ایران برای دستیابی به هدف خویش در افغانستان از نظر ژئواکونومیک، همراهی هندوستان را در قالب اینستک داشت. گسترش در روابط ایران - هند از طریق عنصر افغانستان با هدف ایجاد فضایی بود که قادر باشد در منطقه اورآسیا موازنه ای را در برابر محور چین - پاکستان از طریق افغانستان ایجاد کند. هند از طریق ایجاد زیرساخت های انرژی و ترانزیتی

به دنبال دستیابی به این هدف بود و ایران در این میان نقش کلیدی را ایفا می کرد. چابهار در استراتژی هند اهمیت زیادی داشت به همین خاطر در سال ۲۰۰۳ در دیداری سه جانبه قرارداد توسعه مسیر ریلی / جاده ای نالک - زرنج - دلارام امضا شد. هندوستان ۱۰۰ میلیون دلار در این پروژه سرمایه گذاری کرد. بخش هندی یعنی زرنج - دلارام با فاصله ۲۰۰ کیلومتر در ۲۰۰۹ تکمیل شد. با حمایت مالی هندوستان، بخش دیگر نیز توسط ایران تکمیل شد که در نتیجه مالک - زرنج و دلارام به دیگر شهرهای مهم افغانستان یعنی کابل، قندهار و هرات متصل می شد. اهمیت این مسیر جدید در این بود که باعث کاهش فاصله آن به میزان ۱۵۰۰ کیلومتر کمتر با آسیای مرکزی می شود (Roy, 2012: 961-962). بندر چابهار می توانست در خدمت اهداف دولت افغانستان نیز باشد. چرا که با یک محاسبه سرانگشتی می توان دریافت که انتقال کالا از کراچی به قندهار یک فاصله ۱۳۹۸ کیلومتری، طی ۲۷ ساعت صورت می گیرد، این در حالی است که مسیر جاده ای به بزرگترین بندر تجاری ایران یعنی بندرعباس ۲۱۲۱ کیلومتر می شود که در این صورت برای انتقال کالاها به غرب افغانستان به صرفه تر است و نه برای بخش های شرقی این کشور. ایران نیز تحت تاثیر تحریم های بین المللی علاقمند به رابطه صمیمانه با افغانستان بود که البته ۹۳۶ کیلومتر مرز مشترک با این کشور دارد. در این مسیر البته ایران شبیه یک برادر بزرگتر در رابطه با افغانستان عمل می کرد و قصد داشت از این طریق، کابل را از واشنگتن دور کند (Ignatiev, 2014: 46-48). در نهایت ترانزیت مواد مخدر باعث می شد ایران تلاش کند در افغانستان ایفای نقش کند. در مقطعی گفته می شد افغانستان بیش از ۸۰ درصد یعنی نزدیک به ۸۰۰۰ تن از مواد مخدر در جهان را تولید کرده است. برای انتقال مواد مخدر تولید شده به جهان بیرون سه مسیر اصلی وجود دارد. این مسیرهای انتقالی عبارت اند از:

- بندر کراچی - از طریق کشتی به اروپای غربی؛

- از طریق مسیر افغانستان به آسیای مرکزی و روسیه؛

- نهایتا افغانستان به ایران و از طریق ترکیه به کشورهای حوزه بالکان و اروپای شرقی. بنابراین جنوب شرقی ایران، یکی از مهمترین مناطق انتقال مواد مخدر از افغانستان است. همین امر باعث شکل گیری وضعیت خطرناک و پیچیده ای در استان سیستان - بلوچستان و کرمان ایران شده بود. گفته می شود برطبق برخی آمارها نزدیک به ۳۷۰۰ نفر از سربازان ایرانی در این مسیر طی ۳۰ سال اخیر به شهادت رسیده اند (Agnatiev, 2014: 51). برای حل این مشکل تهران، تلاش کرده از طریق کمک های مالی برای مبارزه با مواد مخدر در افغانستان با این مشکل روبرو شود. برای مثال گفته می شود بین ۲۰۰۷ و

۲۰۱۳ ایران به تنهایی سالانه ۵۰ میلیون دلار برای اقدامات ضد مواد مخدري اختصاص داد (Saikal, 2019: 85). پاکستان نیز از نظر ژئواکونومیک تلاش می کرد وابستگی افغانستان به خویش را حفظ کند. در نتیجه، این کشور توافق نامه موسوم به (تجارت ترانزیت افغانستان و پاکستان)^۱ را با کابل در سال (۲۰۱۰) به عنوان مدل بزرگ تری از آسیای جنوبی امضا کرد. آسیای جنوبی بزرگ تر به معنای پیوند جنوب آسیا و آسیای مرکزی از طریق افغانستان به عنوان پل ارتباطی بین هر دو منطقه است. البته این توافق کشورهای چین، ایران و کشورهای آسیای مرکزی را نیز در بر می گرفت. با این حال، هدف اصلی این توافق تضعیف روابط هند با افغانستان بود زیرا کابل را از توسعه روابط تجاری با دهلی نو نهی می کرد. این کشور قصد داشت با توسعه زیرساخت های خود در افغانستان و پاکستان ضمن کاهش نفوذ هند، با خاورمیانه نیز ارتباط برقرار کند. در این راستا، چین، پاکستان را به عنوان یک وزنه تعادلی در برابر نفوذ هند و آمریکا می دید؛ بنابراین، همگرایی چین - پاکستان آن ها را به شرکای راهبردی در منطقه تبدیل کرده بود. سرمایه گذاری گسترده چین در بندر گوادر و CPEC و تلاش های آن برای ادغام چابهار با گوادر باعث افزایش نفوذ چینی ها در منطقه و همچنین دریای عمان و اقیانوس هند می شد. چنین معادلاتی منافع هند در بندر چابهار را به چالش می کشد (Sial, 2014).

به علاوه عملیاتی شدن گوادر باعث به حاشیه رفتن بندر بمبئی هند می شد. در این شرایط بود که پاکستان با افغانستان موافقت نامه تجارت ترانزیتی به عنوان یکی از مدل های تجارت در قالب آسیای جنوبی بزرگتر را امضا کرد. در اینجا افغانستان باعث پیوند دو منطقه آسیای جنوبی و مرکزی به یکدیگر می شد. با وجود این، هدف اولیه این موافقت نامه به تحلیل بردن امکان ارتباط هندوستان با آسیای مرکزی از طریق افغانستان بود (Pakistan Defence, 2015). توسعه موازی بندر گوادر پاکستان به وسیله چین، اتصال هند - چابهار را به یک موضوع چالش برانگیز تبدیل کرده بود. منافع چین در هر دو بندر کاملاً واضح بود؛ پکن به دنبال ورود به دریای عمان و اقیانوس هند و همچنین کنترل تجارت این منطقه و نظارت بر فعالیت های استراتژیک آن و در نتیجه از بین بردن نفوذ دهلی نو در اقیانوس هند بود. در برابر این محیط ژئوپلیتیکی رو به گسترش، ایران نیز گزینه های خود را برای یافتن فضا و حضور اقتصادی در بازارهای چین و هند باز نگه داشته بود. در نتیجه چین از نظر ژئوپلیتیکی، روابط خود با پاکستان را به نحوی شکل می داد تا بندر گوادر را به عنوان کانون راهبردی پروژه ابتکار یک جاده کمربند

1. APTTA (Afghan-Pakistan Transit Trade Agreement)

یک جاده خود برای مانورهای استراتژیک منطقه‌ای قرار دهد (Ranjan, 2015: 14). پاکستان برای تحقق آرمان آسیای جنوبی بزرگتر خواهان عضویت چین در سارک بود که البته باعث نگرانی هند از تسلط این کشور بر منطقه می‌شد. در نتیجه تنها با عضویت ناظر این کشور در این سازمان موافقت شد. علاوه بر مسیرهای تجاری و تلاش هر دو کشور برای بهره برداری از موقعیت جغرافیایی محصور در خشکی افغانستان، هر دو کشور تلاش کردند از نظر تجاری نیز بر بازارهای این کشور مسلط شوند. به گونه‌ای که علی‌رغم تنش‌های سیاسی فزاینده میان دو کشور، پاکستان، بزرگترین شریک تجاری افغانستان تا ۲۰۱۵ میلادی بود (Husain & Elahi, 2015). میزان تجارت رسمی بین دو کشور حدود ۱،۵۳۷ میلیون دلار بود، که خود افزایش قابل ملاحظه‌ای را نسبت به ۸۳۰ میلیون دلار در سال مالی ۲۰۰۶ و ۲۰۰۷ م نشان می‌داد. در سال ۲۰۱۶ بیش از ۲۳ درصد از واردات افغانستان از پاکستان بود. در همین سال، ایران با تجارتی به ارزش ۱،۸۰۸ میلیون دلار از پاکستان پیشی گرفت. میزان تجارت رسمی با پاکستان از ۱،۲ میلیارد دلار به ۱،۳۴۶ میلیارد رسید (Jahnamal, 2017: World Bank, 2017). بنابراین ایران بزرگترین سهم از واردات افغانستان را به خود با حدود ۲۳،۴ درصد اختصاص می‌داد و پاکستان به دومین شریک بزرگ تجاری این کشور با ۱۷،۴۳ درصد تبدیل شده بود. این در حالی است که پاکستان به مهمترین مقصد صادراتی افغانستان با ۲۲۷ میلیون دلار و ایران حدود ۲۹ میلیون دلار در ۲۰۱۶ میلادی بود (World Bank, 2017). با وجود این، اگر میزان تجارت رسمی و غیر رسمی مورد توجه قرار گیرد می‌توان گفت پاکستان بزرگترین شریک تجاری افغانستان بود. در ادامه در قالب دو جدول شماره ۱ و ۲ به بررسی مهم‌ترین شرکای تجاری افغانستان با تأکید بر جایگاه ایران و پاکستان اشاره خواهد شد.

جدول شماره ۱: مهمترین واردکننده‌ها از افغانستان

کشور	میزان واردات	میزان به کل	رتبه	سال
هند	۴۱۰ میلیون دلار	۴۷،۱۲ درصد	۱	۲۰۲۱
پاکستان	۲۹۹ میلیون دلار	۳۴،۳۱ درصد	۲	۲۰۲۱
چین	۳۲ میلیون دلار	۳،۵۶ درصد	۳	۲۰۲۱
ترکیه	۲۵ میلیون دلار	۲،۸۹ درصد	۴	۲۰۲۱
امارات متحده عربی	۲۵ میلیون دلار	۲،۸۷ درصد	۵	۲۰۲۱

منبع: تهیه شده توسط نویسنده با استفاده از داده‌های (WITS, 2019).

جدول شماره ۲: مهمترین صادر کننده های به افغانستان

سال	رتبه	نسبت به کل صادرات	میزان صادرات
۲۰۱۹	۱	۱۴.۵۶	۱,۲۷۴
۲۰۱۹	۲	۱۳.۹۲	۱,۱۹۲
۲۰۱۹	۳	۱۲.۸۷	۱,۱۰۳
۲۰۱۹	۴	۹.۱۵	۷۴۸
۲۰۱۹	۵	۸.۰۶	۶۹۰

منبع: تهیه شده توسط نویسنده با استفاده از داده های (WITS, 2019)

همانطوری که آمار جداول یک و دو نشان می دهد بخش اصلی تجارت افغانستان، با همسایگان این کشور است. پاکستان مهمترین شریک تجاری این کشور به همراه هندوستان، امارات متحده عربی، چین و ترکیه بود به گونه ای که بیش از ۷۵ درصد از واردات این کشور را به خود اختصاص داده بودند. ایران در این دوره زمانی مهم ترین تامین کننده کالا برای افغانستان بود که البته بعد از این کشور چین، پاکستان و ترکمنستان قرار داشت (Lloyds Bank, 2022).

۴. بهره گیری از ظرفیت های ژئوکالچری برای تحقق ژئواستراتژی خود در افغانستان توسط ایران و

پاکستان

دولت تحت مدیریت حامد کرزی و محمد اشرف غنی احتمالاً قادر نبود که روابط خارجی خود را بدون توجه به دو همسایه بزرگ خویش یعنی ایران و پاکستان تنظیم کند. چرا که از نظر تاریخی هر دو کشور سعی در نفوذ در سیاست افغانستان داشتند به گونه ای که ایران تلاش می کرد از ظرفیت گروه های شیعی و اقلیت های قومی در بخش های شمالی این کشور استفاده کند و اسلام آباد حامی گروه های قبیله ای پشتون در جنوب و شرق این کشور بود. علاوه بر این بایستی اضافه کرد که دیالکتیک فارسی، کابلی-دری، یکی از دو زبان رسمی افغانستان، به وجود آمده در خراسان بزرگ همواره مورد توجه ایران در دوره موسوم به دموکراتیک بوده است؛ از طرف دیگر - پشتو، که توسط قبایل موسوم به همین نام صحبت می شود، نماینده بزرگترین گروه قومی در این کشور است. این مسئله به هر دو کشور اجازه می دهد تا از قدرت نرم در قالب رسانه های جمعی، کتاب و حمایت مالی از نهادهای اجتماعی در کنار مدارس مذهبی برای دستیابی به اهداف خود استفاده کنند. از جمعیت ۴۰ میلیونی افغانستان، نزدیک به ۱۵ تا ۲۰ درصد آن شیعه هستند. گرچه اکثریت جمعیت این کشور سنی است و همین امر باعث نفوذ برخی

کشورها از جمله پاکستان، ترکیه و عربستان در این کشور شده است (Ignatief, 2014: 46). همین امر باعث می شد کرزی با وجود آنکه از نظر قومی از قبیله ی پشتون بود ولی در چینش کابینه ملاحظات مربوط به موزائیک اقوام در افغانستان را مدنظر قرار دهد. ایشان عمدتاً در کابینه اش به نقش شیعیان اهمیت می داد؛ آنها پست های کلیدی چون معاون رئیس جمهور و رهبر حزب وحدت اسلامی افغانستان را در اختیار داشتند (رهبر حزب وحدت اسلامی افغانستان محمد کریم خلیلی بود که رابطه نزدیک فرقه ای و سیاسی با تهران از زمان اشغال افغانستان توسط شوروی در ۱۹۸۰ داشت). کرزی همچنین متوجه نفوذ بیش از اندازه رهبر شیعیان افغانستان یعنی آیت الله محمد آصف محسنی، بود که تا زمان مرگ اش در ۲۰۱۹ م وابستگی معنوی اش به تهران را حفظ کرده بود. محسنی از حمایت های مستقیم مالی و نظامی ایران به منظور دایر کردن مرکزی آموزشی در کابل برخوردار بود. به علاوه در کنار گروه خلیلی، تهران سه گروه دیگر از احزاب شیعی را مورد حمایت قرار داده بود که از حزب وحدت اسلامی منشعب شده بودند. یکی از آنها حزب وحدت اسلامی مردم افغانستان بود که تحت کنترل محمد محقق قرار داشت. آنچه که به ایران در این رابطه کمک می کرد این بود که برخلاف جدایی تاریخی و باوجود دشمنی قومی طالبان با آنها، اقلیت شیعه افغانستان به دنبال افزایش نقش در ساختار قدرت افغانستان، اقتصاد، تجارت و بخش های امنیتی و ارتباطی بودند. ایران آنها را کنترل نمی کرد بلکه تلاش می کرد از آنها برای افزایش جای پای خویش در حکومت ملی افغانستان استفاده کند.

جانشین کرزی یعنی محمد اشرف غنی تمایل کمتری به برقرار رابطه گسترده با تهران داشت. با وجود این، او قادر نبود نقش تهران و جایگاه اش در افغانستان را به خصوص بخاطر حکومت وی که خیلی پشتونیزه شده بود نادیده بگیرد. به همین خاطر بود که با یکی از چهره های برجسته شیعه، محمد سرور دانش، به عنوان معاون خود همکاری می کرد. در این دوران ایران نه تنها با جمعیت شیعیان این کشور ارتباط قوی خود را حفظ کرده بود بلکه موفق شده بود با بخش صحبت کنندگان به زبان دری که فارس زبان هستند اما از نظر مذهبی سنی هستند روابط قوی برقرار کند. برقراری رابطه با عبدالله عبدالله، صلاح الدین ربانی و قبل از او پدرش رئیس جمهور برهان الدین ربانی و برخی از همراهانشان در این راستا قابل توجه است.

در مورد پاکستان در این دوره زمانی نیز بسیاری بر نقش این کشور در حمایت از طالبان برای دست یابی به اهداف خود تأکید می کردند. به گونه ای که به زعم بسیاری اگر پاکستان موفق می شد طالبان را وارد فرایند صلح سازی در افغانستان نماید احتمال موفقیت این پروژه خیلی زیاد بود. گفته می شود که

سرویس اطلاعاتی پاکستان و احزاب مذهبی در این کشور با طالبان ارتباط غیرقابل چشم پوشی داشتند. نفوذ اسلام آباد البته ریشه در تهاجم شوروی به این کشور داشت. رهبران پاکستان در این دوره برای آنها پول، سلاح را تامین می کردند و آموزش های لازم را به آنها می دادند. در گذشته اکثر طالبانی ها در مدارس مذهبی در پاکستان آموزش می دیدند و گفته می شد که همچنان تحت کنترل این کشور قرار داشتند. پاکستان از طالبان در افغانستان برای کنترل نفوذ هند و ایران بهره می برد. فرمانده کل نظامی پاکستان ژنرال اشفق گرویز کیانی، آشکارا اعلام می کرد که پاکستان قادر است محیط مناسبی برای سازش افغان ها فراهم آورد. چنین اظهار نظری از سوی یک مقام نظامی نشان می دهد که پاکستان بر رفتار طالبان افغانستان کنترل و نفوذ داشت (Mustafa, Yaseen & Junaid, 2020: 328-329).

علاوه بر طالبان، اسلام آباد نفوذ زیادی بر شبکه حقانی و حزب اسلامی داشت. در سال ۲۰۱۰ شورای عالی صلح با مشارکت بیش از ۷۰ عضو از نزدیکان دولت پاکستان در افغانستان شروع به کار کرد. در ژانویه ۲۰۱۱ اعضای شورای عالی صلح از اسلام آباد به منظور کمک به فرایند صلح دیدن کردند. در این راستا در سال ۲۰۱۲ م، پاکستان تلاش کرد تا گروههای با دیدگاه متفاوت طالبان را کنار هم آورد. حکومت پاکستان تلاش کرد تا با عبدالله عبدالله تماس بگیرد. پاکستان همچنین تلاش می کرد تا با رهبر ازبک ها یعنی رشید دوستم و احمد ضیاء مسعود، برادر کوچیکتر احمدشاه مسعود ارتباط برقرار کند. این اقدام از طرف پاکستان تاثیر مثبتی بر بهبود روابط با افغانستان داشت (Markey, 2013). در سال ۲۰۱۳ م، رئیس جمهور افغانستان حامد کرزی از اقدامات پاکستان در این رابطه تقدیر به عمل آورد. در نتیجه تلاش های پاکستان، مقامات حکومت افغانستان و اعضای طالبان، در سال ۲۰۱۵ ملاقات داشتند. در سال ۲۰۱۶ نیز مجددا پاکستان زمینه هماهنگی میان گروههای چهارجانبه طالبان را فراهم آورد. اگرچه کشته شدن ملا مختار منصور توسط حکومت امریکا، نزدیک مرز ایران - پاکستان باعث بی نتیجه ماندن این دور از گفتگوها شد. پاکستان همچنین با مقامات روسی و چینی به منظور تحت فشار قرار دادن طالبان برای ادامه فرایند گفتگوهای صلح، هماهنگی هایی را به عمل می آورد (Gul, 2016). تا ۲۹ فوریه ۲۰۲۰ م، که موافقت نامه صلح میان طالبان و افغانستان در دوحه به امضا رسید نقش پاکستان در فشار بر طالبان برای ادامه مذاکرات صلح کلیدی و حیاتی بود. به گونه ای که حتی طالبان نیز در این رابطه از پاکستان تشکر می کردند (Mustafa, Yaseen & Junaid, 2020: 335). بنابراین از آنچه در این بخش آمد می توان برداشت کرد که ایران و پاکستان با بهره گیری از ظرفیت گروههای نیابتی سیاسی مورد حمایت خویش در افغانستان تلاش داشتند به اهداف سیاست خارجی خود جامه عمل بپوشند.

افغانستان به محل رقابت میان ایران و پاکستان در دوره زمانی موسوم به دموکراتیک تبدیل شده بود. دو کشور بخاطر برخورداری از ظرفیت های مربوط به ژئوپلیتیک که باعث پیوند بیشتر آنها با افغانستان می‌شد تلاش می‌کردند نفوذ حداکثری را در جهت منافع خویش در این کشور داشته باشند. تهران و اسلام آباد با برخورداری از ظرفیت‌های ژئوپلیتیک خویش تلاش می‌کردند که در زمین افغانستان به اهداف سیاست خارجی خود دست پیدا کنند. پاکستان که با رفتن طالبان، نگران از دست دادن نفوذ راهبردی خود و پر کردن خلاء قدرت به وجود آمده توسط هندوستان بود تلاش می‌کرد زمینه‌هایی را برای حفظ موقعیت خود در این کشور فراهم آورد؛ در این مسیر البته همراهی حکومت چین را نیز با خود داشت. ایران نیز که دیگر با طالبان به عنوان یک دشمن ایدئولوژیک روبرو نبود تلاش می‌کرد زمینه‌های خروج امریکا از این کشور را فراهم آورد. جالب است که بدانیم که ژئواستراتژی دو کشور در تقابل باهم تعریف شده بود و هر دو کشور با بهره‌گیری از ظرفیت‌های ژئواکونومیک و ژئوکالچر خود به دنبال دستیابی به اهداف راهبردی خود بودند. دو کشور تلاش می‌کردند از موقعیت محصور در خشکی افغانستان، به عنوان ابزاری برای اهداف سیاست خارجی خود استفاده کنند. پاکستان در قالب انگاره «آسیای جنوبی بزرگتر» و ایران در تلاش برای پیوند افغانستان به چابهار در قالب «اینستک یا کریدور شمال - جنوب»، در راستای اهداف استراتژیک خود گام بر می‌داشتند. در این مسیر چین در کنار پاکستان بود و ایران، هندوستان را انتخاب کرده بود. در نهایت حوزه ژئوکالچری به‌عنوان آخرین حوزه نفوذ دو کشور بود. هر دو کنشگر تلاش می‌کردند از طریق حمایت از گروه‌های نفوذ سیاسی از جمله طالبان و شبکه حقانی توسط پاکستان و گروه‌های شیعی و سنی زبان فارسی به اهداف خود دست پیدا کنند.

References

- Ahmed, Z. S., & Bhatnagar, S (2007), "Pakistan's foreign policy analysis", *Pakistan Horizon*, Volume 60, Issue 2, Pages 159-174
- Amiri, A and Fallahnejad, A (2017), Oculture, Salafism and Geopolitics in Iran, *Islamic World Political Research Quarterly*, Volume 5, Issue 2, pages 59-94, [10.2783.4999/QJPR.2003.1110.133](https://doi.org/10.2783/4999/QJPR.2003.1110.133). (In Persian).
- Ataie, R (2010), "Enclosed lands in the fence of mountains", Accessed on: 24.04.2023, Available Online at: https://donyasj.ut.ac.ir/article_68633_7fe3c0f9fb963da848ea3cca9712cfbd.pdf. (In Persian).

- Bahrami Jaff, S and Et al (2023), a new approach to the concept of hydropolitics, *Human geography research Quarterly*, Volume 55, Issue 1, year 5, pages 61-78. (In Persian).
- Bai, A. R (2013), Globalization Discourse; Hegemony and the evolution of the world system from geopolitics to geoculture, *Political Studies Quarterly*, Volume 5, Issue 20, pages 156-137. (In Persian).
- Bakhsh Rais, R (1993), Afghanistan and the Regional Powers, *Asian Survey*, Vol. 33, No. 9, pp. 905-922, <https://doi.org/10.2307/2645237>
- Barzgar, K (2014), "Iran's Foreign policy in Post- Taliban Afghanistan", *Center for Strategic and International Studies*, Vol. 37, Issue. 2, pages 119-137 <http://dx.doi.org/10.1080/0163660X.2014.926213>. (In Persian).
- Bhatnagar, S & Shahab Ahmed, Z (2020), Geopolitics of landlocked states in south Asia: a comparative analysis of Afghanistan and Nepal, *Australian Journal of International Affairs*, Volume 75, Issue 1, pages 60-79, <https://doi.org/10.1080/10357718.2020.1793896>
- Dubow, B. (2009), Ethnicity, space, and politics in Afghanistan, Accessed on: 22.04.2022, Available Online at: https://repository.upenn.edu/senior_seminar/13?utm_source=repository.upenn.edu%2Fsenior_seminar%2F13&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages
- Fallahi, E (2020), Khaf-Herat railway inaugurated, Accessed on: 23.04.2023, Available Online at: <https://www.tehrantimes.com/news/455618/Khaf-Herat-railway-inaugurated>. (In Persian).
- Fathi, A and Et al (2020), Geoeconomic and Geocultural foundations of geopolitical divergence in the Middle East region in regional crises, *Scientific Quarterly of Regional Planning*, Volume 10, Issue 40, pages 85-100, [20.1001.1.22516735.1399.10.40.6.0](https://doi.org/10.22516/35.1399.10.40.6.0). (In Persian)
- Gol Karmi, A and Kaviani Rad, M (2017), the effect of water resource limitations on hydropolitical tensions (case example: the central watershed of Iran with an emphasis on the Zayandeh Rood watershed), *Geography and Environmental Planning*, Volume 28, Issue 65, pages 113-134. [10.22108/gep.2017.97903.0](https://doi.org/10.22108/gep.2017.97903.0). (In Persian).
- Gopalakrishnan, R (1980), *The Geography and Politics of Afghanistan*, New Delhi: Naurang Raj
- Grawert, E, Nusrat, R & Ali Shah, Z (2017), "Afghanistan's Cross-border Trade with Pakistan and Iran and the Responsibility for Conflict-sensitive Employment", Accessed on: 25.06.2022, Available Online at: https://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/bicc_workPaper_04_2017.pdf
- Gul, A (2016), "China, Pakistan, Russia to Meet on Afghanistan, Angering Kabul Leaders", Accessed on: 22/08/2022, Available Online at: <https://www.voanews.com/east-asia-pacific/china-pakistan-russia-meet-afghanistan-angering-kabul-leaders>
- Hafez Nia, M. R, Mojtahedzadeh, P and Alizadeh, J (2006), Hydropolitics of Hirmand and its influence on the political relations of Iran and Afghanistan, *Humanities-Environmental Planning and Space Management Lecturer*, Volume 2, Issue 45, pages 1-26, <https://doi.org/10.22067/jgrd.2022.49954.0>. (In Persian).
- Hafiz Niya, M. R (2000), A new definition of geopolitics, *Geographical Research*, Issue 58 and 59, pages 71-88, (In Persian).

- Haji – Yousefi, A. M (2012), “Iran’s Foreign policy in Afghanistan: The Current Situation and Future Prospects”, *South Asian Studies, A Research Journal of South Asian Studies*, Volume 27, Issue 1, pages 63-75
- Husain, I. & Elahi, M. A (2015), the future of Afghanistan-Pakistan trade relations, (Peace Brief, August). *Washington, DC: USIP – United States, Institute of Peace*, Accessed on: 11.04.2023, Available Online at: <https://www.usip.org/publications/2015/08/future-Afghanistan-Pakistan-trade-relations>
- Ignaietv, P (201۴), “Afghanistan: Balancing between Pakistan and Iran”, *Indian Journal of Asian Affairs*, Volume 27/28, Issue 1/2, pages 43-62
- Huntington, S. P (1993), “The Clash of Civilizations”, *Foreign Affairs*, Volume 72, Issue 3, pages 22-49
- Jahanmal, Z. (2017), Iran named Afghanistan’s largest trade partner in 2016: ACCI.TOLO News, Accessed on: 23.05.2023, Available Online at: <http://www.tolonews.com/Afghanistan/iran-named-afghanistan%E2%80%99s-largest-trade-partner->
- Javaid, U (2016), “Analyzing the Dynamics of Pakistan – Afghanistan Relations: Past and Present”, *South Asian Studies, A Research Journal of South Asian Studies* , Volume 31, Issue 1, pages 137 –147
- Kamran, H and Bai, Y (2017), The Geopolitical Foundations of the United States in the Changing Post-Cold War System, *Geographical Research Quarterly*, Issue 2, pages 84-65. (In Persian)
- Kaviani Rad, M (2015), a new approach in redefining political geography, *Human Geography Researches*, Volume 47, Issue 3, pages 556-543. (In Persian).
- Keyvan Hosseini, S. A and Habib zade, A(2020), America and the challenge of Afghanistan, From minimal battle to principled realism (2001-2019), *World Politics A Quarterly Journal*, Volume, Issue, pages 121-150.(In Persian).
- Lloyds Bank (2022), “Afghanistan: Economics and Political Overview”, Accessed on: 25.05.2023, Available Online at: <https://www.lloydsbanktrade.com/en/market-potential/afghanistan/trade-profile>
- Markey, D (2013). “Is This Time Different?”, Accessed on: 14.05.2023, Available Online at: <https://www.the-americaninterest.com/2013/01/10/is-this-time-different/>
- McLachlan, K (2007), *Afghanistan: The geopolitics of a buffer state*, London: Rutledge <https://doi.org/10.1080/13629379708407579>
- Miguel Angel Ballesteros,M (2011), “Geopolitics Analysis Afghanistan Martin, Analysis Document of the IEEE” , Accessed on: 24.05.2023, Available Online at: https://www.ieee.es/en/Galerias/fichero/docs_analisis/2011/DIEEEA122011_Geopolitica_AFganistan_GBBallesteros_ENGLISH.pdf
- Milani, M (2006), “Iran's Policy toward Afghanistan”, *Middle East Journal*, Volume 60, Issue 2, pages 235-256
- Mokhtari Heshi, H (2018), Explaining the concept of geoeconomics (geopolitical economy and recommendations for Iran), *Geopolitics Quarterly*, Volume 14, issue 2, pp. 56-82,[20.1001.1.17354331.1397.14.50.3.1](https://doi.org/10.17354331.1397.14.50.3.1).(In Persian).
- Mustafa, G, Yaseen, Z & Junaid, A (2020), Role of Pakistan in the Afghan Peace Process, *Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, Volume 17, Issue 12, pages 324-340

- Pakistan Defence (2015), "India wants land access to Afghanistan-Tajikistan, Pakistan denies Accessed on: 24.05.2023, Available Online at: <https://defence.pk/pdf/threads/india-wants-land-access-to-afghanistan-tajikistan-pakistan-denies.412777/Paperbacks>
- Ranjan, A (2015), "*The China-Pakistan economic corridor: India's options, New Delhi*", India: Institute of Chinese Studies, No.10, Accessed on: 24.05.2023, Available Online at <https://www.icsin.org/uploads/2015/06/05/31e217cf46cab5bd9f15930569843895.pdf>
- Roy, M. S. (2012), "Iran: India's gateway to Central Asia", *Strategic Analysis*, Volume 36, Issue 2, pages 957–997
- Saikal, A (2019), *Iran Rising: The Survival and Future of the Islamic Republic*, Princeton: Princeton University Press, pages 177 - 78.
- Schetter, C. (2005), Ethnicity and the political reconstruction of Afghanistan, Accessed on: 26.05.2023, Available Online at: https://eprints.lse.ac.uk/28376/1/Schetter_LSERO_version.pdf
- Schofield, V (2008), *Afghan frontier: At the crossroad of conflict*, London: Tauris Parke
- Shahrani, N. M. (2002), War, factionalism, and the state in Afghanistan, *American Anthropologist, Axford*, Volume 104, Issue 3, pages 715-722, <http://doi.org/10.1525/aa.2002.104.3.715>.
- Shoab Rahim, A (2018), Afghanistan's Dependence on Pakistan: Trade, Transit and the cost of being landlocked, *Kardan Journal of Economics and Management Science*, Volume 1, Issue 4, pages 38-58.
- Sial, S (2014), "The China-Pakistan economic corridor: An assessment of potential threats and constraints", *Conflict and Peace Studies*, Volume 6, Issue 2, pages 24–44.
- Singh, S & Singh, B (2019), "Geopolitics of Ports: Factoring Iran in India's counterbalancing strategy for Sino-Pak Axis", *Journal of Eurasian Studies*, Volume 10, Issue 2, pages 162-182
- Suresh, V., & Ramesh, K (2015), "India-Iran relations: Prospects and challenges", *African Journal of Political Science and International Relations*, Volume 9, pages 379–385. (In Persian)
- Tabatabai, S. M and Hosseini, S.M H (2019), Explaining the geostrategy of intervening and peripheral actors in the Caspian Basin and the national security of the Islamic Republic of Iran, *Foreign Relations Quarterly*, Volume 11, Issue 44, pages 114-113. (In Persian)
- Vathiq, M and Et al (2016), Epistemological explanation of the concept and nature of geopolitics, *political geography research journal*, Volume 2, Issue 4, pages 84-65(In Persian)
- Verji Kazemi, M (2022), "*A look at Afghanistan's Hydro-hegemony Policy*", Accessed on: 25.05.2023, Available Online at: <https://www.iess.ir/en/analysis/3114/>. (In Persian)
- Visi, H (2017), "Investigation of geopolitical and geoeconomic competition between Pakistan and Iran in creating the North-South corridor of Eurasia: advantages and threats", *Geopolitics Quarterly*, Volume 13, Issue 1, pages 101-124.(In Persian)
- Uruzgani, M. (2011), *The Rainbow Of Ethnicities*, Kabul: Khorasan Publication.016-acci (In Persian)
- WITS (2021), "Afghanistan Trade Summary, Accessed on: 25.05.2023, Available Online at: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/AFG/Year/LTST/Summary>

- Yazdan P, K. and et al. (2019), "Geopolitical analysis of the landscape of land use in Afghanistan and presentation of a strategic model", *Geography Quarterly*, Volume 36, Issue 2, pages 103-91 (In Persian)
- Zaki, Y and Asadollahi, S.S (2020), Hydropolitics of Turkey's GAP project and its impact on the environmental security of Iraq and Syria, *Political Organizing of Space*, Volume 3, Issue 1, pages 1-9. 20.1001.1.26455145.2020.3.1.1.0. (In Persian)
- Zaman Shah, A (2015)," *Geopolitical Significance of Balochistan: Interplay of Foreign Actors*" Accessed on: 25.05.2023, Available Online at [:http://C:/Users/Alborz/Downloads/8-SS_Ali_Zaman_Shah_No-3_2017.pdf](http://C:/Users/Alborz/Downloads/8-SS_Ali_Zaman_Shah_No-3_2017.pdf)